

Ajatuksista linjaukseksi – miten laatia avoimen tieteen linjauksia?

Ohjeistus on syntynyt kirjoittajien kokemuksista avoimen tieteen linjaustyössä, ja sen tarkoitus on antaa avoimen tieteen linjauksia ja niiden osalinjauksia työstäville ryhmille työkaluja ja hyviä käytäntöjä, jotka saattavat auttaa linjauksen tai osalinjauksen laatimisessa. Ohje ei siis ole tarkoitettu orjallisesti noudatettavaksi tehtävälistaksi, vaan työryhmä voi valikoida siitä omaan työskentelyynsä sopivia elementtejä.

Avoimen tieteen linjausten tarkoituksena on täsmentää Avoimen tieteen ja tutkimuksen julistuksessa määriteltyjä päämääriä. Ohjeistus on laadittu top-down -suuntaisesti, edeten linjauksen yleisestä päämäärästä sen erityiskohtien täsmentämiseen, mutta työryhmä voi halutessaan toimia myös bottom-up -suuntaisesti, edeten yksittäisistä toimenpiteistä linjauskokonaisuuden hahmottamiseen. Käytännön työstämisessä ohjeessa kuvailut vaiheet eivät muutenkaan ole aina selkeästi eriteltävissä, vaan esimerkiksi tavoitteiden muokkaaminen saattaa vaatia hienosäätöä periaatteisiin jne.

Ohjeista kohdat 1 ja 2 käsittelevät erityisesti kokonaislinjausta, kohta 3 taas yksittäisten osalinjausten laatimista.

1. Linjauksen päämäärän täsmentäminen ja sen tehtäväkentän määritteleminen

Päämäärä onkin yksi luonteva lähtökohta linjauksen työstämiselle. Päämäärää voi hyödyntää a) keskeisten käsitteiden tunnistamisessa ja määrittelemisessä sekä b) linjauksessa käsiteltävien osa-alueiden tunnistamisessa ja määrittelemisessä.

a) Keskeisten käsitteiden tunnistaminen ja määritteleminen

Analysoi linjaukselle annettua päämäärää.

- Ovatko kaikki päämäärässä käytetyt käsitteet selviä?
- Onko käsitteille yleisesti käytössä olevia määritelmiä?
- Jos määritelmiä ei ole tai ne ovat kiistanalaisia, mikä olisi linjaustyön kannalta tarkoituksenmukainen määritelmä?
- Vaatiiko päämäärä määritelmien lisäksi muunlaista rajaamista, esimerkiksi sovellusaikojen suhteen?

Esimerkki 1: Tutkimusjulkaisujen avoimen saatavuuden päämäärä kuuluu "Kaikki uudet tutkimusjulkaisut ovat välittömästi avoimesti saatavilla". Selkeitä määriteltäviä käsitteitä ovat tutkimusjulkaisut ja välitön avoin saatavuus. Lisäksi on ehkä tarpeellista rajata, mistä lähtien julkaistuja tutkimusjulkaisuja katsotaan uusiksi.

Esimerkki 2: Toimintakulttuurin avoimuuden päämäärä kuuluu "Tutkimusyhteisössä vastuullinen avoimuus on osa tutkimuksen arkea läpi koko tutkimusprosessin, ja tutkimusorganisaatioissa on tätä tukevat arviointikäytännöt, kannustimet ja palvelut."

Määriteltäviä käsitteitä ovat ainakin vastuullinen avoimuus, tutkimusprosessi, arviointikäytännöt, kannustimet ja palvelut.

Määritelmät voivat olla aluksi väliaikaisia, ja niitä voi joutua muokkaamaan linjausprosessin kuluessa. Myöhemmissä vaiheissa voidaan lisäksi tarvita uusien käsitteiden määrittelemistä.

b) Linjauksessa käsiteltävien osa-alueiden tunnistaminen ja määritteleminen

Valikoi linjauksessa käsiteltävät osa-alueet.

Joidenkin linjausten kohdalla on koordinaatiossa jo ennakoon määriteltä tarkkaan, mitä osa-alueita niissä tullaan käsittelemään. Mikäli osa-alueita täytyy määritellä, apuna voi käyttää jälleen päämäärää, mutta myös linjauksen teemasta käytyä yleistä keskustelua. Hyvät luontaiset jakolinjat ovat sellaisia, että niitä voi käsitellä suhteellisen erillään toisistaan.

Esimerkki 1: Tutkimusaineistojen ja -menetelmien avoimen saatavuuden linjauksessa jo nimi kertoo luontaisen jakolinjan kulkevan tutkimusaineistojen ja tutkimusmenetelmien välillä.

Esimerkki 2: Tutkimusjulkaisujen avoimen saatavuuden kohdalla eri julkaisutyytit muodostavat luontaisen jakolinjan, koska niiden avoin saatavuus on eri tavalla toteutettavissa.

Esimerkki 3: Oppimisen ja oppimateriaalien avoimuuden linjauksessa yksi luontainen osa-alue on linjauksen nimessä mainitut avoimet oppimateriaalit. Kansainvälisestä keskustelusta sen luontaiseksi vastinpariksi nousevat avoimet oppimis- ja opetuskäytännöt.

Linjaustyön helpottamiseksi eri osa-alueista laaditaan yleensä erillisiä osalinjauksia, joilla on omat tavoitteensa ja toimenpiteensä.

2. Linjauksen periaatteiden työstäminen

Linjauksen periaatteet sanoittavat tutkimusyhteisölle tärkeitä reunaehtoja, jotka linjauksen päämäärää edistettäessä on tarpeen huomioida. Luontaisia työvaiheita tässä yhteydessä ovat a) reunaehtojen tunnistaminen ja valikoiminen sekä b) niiden sanoittaminen periaatteiksi.

a) Reunaehtojen tunnistaminen ja valikoiminen

Reunaehtoja ei voi suoraan johtaa linjauksen päämäärästä, vaan ne ovat enemmän kytköksissä laajempaan tutkimuksen tekemisen kontekstiin ja sen konkreettisiin prosesseihin (esimerkiksi tutkimuksen laatuun ja sen arviointiin). Usein reunaehdot koskevat tutkimuksen laajasti ymmärrettyä vastuullisuutta ja sen osatekijöitä, kuten tutkimusjuridiikkaa, tutkimusetiikkaa ja tutkimuksenteon taloudellista ja muuta kestävyyttä.

Mieti tilannetta, jossa tutkimusyhteisö edistäisi linjauksen päämäärää ilman mitään rajoitteita. Löydätkö mahdollisia konfliktitilanteita, joissa edistäminen esimerkiksi:

- hankaloittaisi itse tutkimuksen tekemistä tai jonkin muun tutkimusyhteisölle tärkeän päämäärän toteuttamista tai heikentäisi niiden laatua?

- loukkaisi joidenkin henkilöiden tai sidosryhmien oikeuksia tai olisi muutoin epäeettistä toimintaa?
- tuottaisi eriarvoisuutta eri henkilöiden tai ryhmien välille?

Mahdolliset konfliktitilanteet paljastavat reunaehdoja, joita linjauksen päämäärän vastuullisessa edistämisessä on hyvä huomioida. Linjauksen periaatteisiin kannattaa erityisesti valita ne reunaehdot, joissa mahdolliset konfliktitilanteet ovat hyvin lähellä toteutumista ja/tai joiden toteutuminen on yleisessä keskustelussa laajalti esiintyvä huolenaihe.

Esimerkki 1: Tutkimusjulkaisujen avaamisen on pelätty lisäävän radikaalisti tutkimuksen tekemisestä syntyviä kuluja ja näin vähentävän tutkimuksen tekemistä. Tutkimuksen taloudellinen kestävyys on näin yksi tutkimusjulkaisujen avaamisen reunaehto.

Esimerkki 2: Tutkimusaineistojen rajoittamaton avaaminen ilman esimerkiksi aineistojen anonymisointia rikkoisi tutkimuskohteiden tietosuojaa. Vastuullinen aineistohallinta on näin yksi aineistojen avaamisen reunaehto.

Esimerkki 3: Opetuksen ja oppimateriaalien avaaminen ilman opettajan ja tekijän suostumusta rikkoisi heidän oikeuksiaan. Avaamiseen pakottamista lisäksi pelätään laajalti opettajien keskuudessa. Tekijänoikeuksien kunnioittaminen on siksi yksi oppimisen avaamisen reunaehto.

Esimerkki 4: Tutkimuksen ja opetuksen avaamiseen laitettujen panostusten pelätään usein heikentävän niiden laatua. Laadunarvioinnista huolehtiminen on näin yksi reunaehto monissa avoimen tieteen linjauksissa.

Esimerkki 5: Avoimen tieteen palvelujen edistämisessä pelätään silloin tällöin syntyvän eriarvoisuutta, koska eri organisaatioilla on erilaiset mahdollisuudet resursoida näitä palveluita. Voisiko palvelujen tasapuolisuus olla yksi toimintakulttuurin avoimuuden reunaehto?

b) Reunaehtojen sanoittaminen periaatteiksi

Kun kirjoitat reunaehdoja auki periaatteiksi, muista ainakin seuraavat asiat:

- Periaatteita on hyvä olla melko vähän. Voit tiiviyn vuoksi yhdistellä samantyyppisiä reunaehdoja yhteen periaatteeseen, jos se onnistuu luontevasti (esimerkiksi Oppimisen avoimuuden linjauksen toisessa periaatteessa yhdistetään monien juridisten oikeuksien ja eettisten sääntöjen kunnioittaminen yhdeksi periaatteeksi).
- Ilmaise periaatteet mieluummin positiivisina tekoina kuin negatiivisina kieltoina (esimerkiksi "Tutkimusaineistoa avataan vain vastuullisesti" eikä "Tutkimusaineistoa ei pidä avata vastuuttomasti").
- Periaatteet koskevat koko linjausta, joten pyri tekemään niistä mahdollisimman yleisiä, jotta ne soveltuvat kaikkiin linjauksessa käsiteltäviin osa-alueisiin.

Myös periaatteiden järjestystä on syytä pohtia. Lukija ajattelee yleensä tärkeimmän periaatteen tulevan ensimmäiseksi ja vähiten tärkeimmän viimeiseksi.

3. Osalinjauksen työstäminen

Osalinjaukset kertovat, mitä linjauksen päämäärän edistämiseksi olisi tehtävä tietyllä määritellyllä aihealueella lähitulevaisuudessa. Osalinjauksen työstämisessä on syytä a) määritellä aihealueen tehtäväkentät, b) sanoittaa tehtäväkentät konkreettisiksi tavoitteiksi ja c) määritellä tavoitteita edistävät toimenpiteet.

a) Tehtäväkenttien määrittely

Osalinjausten tavoitteissa käsiteltävien tehtäväkenttien tulisi olla laajudeltaan koko suomalaista tutkimusyhteisöä koskevia. Eri osalinjausten aihealueet poikkeavat toisistaan paljon, joten yleisiä neuvoja tehtäväkenttien määrittelyyn on hankala antaa. Apuna voi miettiä esimerkiksi seuraavia kysymyksiä:

- Nouseeko aihealueen yleisestä keskustelusta esiin jotain selkeitä teemoja, joita olisi syytä edistää?
- Onko aihealueessa jotain luontaisia jaotteluja tai prosesseja, joiden perusteella tehtäväkentät voisi määrittää?

Esimerkki 1: Tutkimusdatan avoimessa saatavuudessa pinnalla olevia kysymyksiä ovat olleet datanhallintasuunnitelmat, lisensointi- ja sopimuskysymykset, tutkimusdatan dokumentointi, pitkäaikaissäilytys ja tutkimusdatan tuottamiseen liittyvät roolit.

Esimerkki 2: Avoimen toimintakulttuurin palvelut jakautuvat luontaisesti eri avoimuuden osa-alueiden mukaan (tutkimusjulkaisujen avoimuuden palvelut, tutkimusaineistojen ja -menetelmien avoimuuden palvelut, oppimisen avoimuuden palvelut ja muut avoimen toimintakulttuurin palvelut).

Esimerkki 3: Oppimateriaalien avoimen saatavuuden ensimmäinen luontainen tehtäväkenttä on avointen oppimateriaalien laatiminen ja tuottaminen. Toiseksi tehtäväkentäksi valikoitui luontaisesti laatimiseen/tuottamiseen liittyvien valmiuksien synnyttäminen (osaaminen ja palvelut). Viimeiseksi tehtäväkentäksi nousi laatimisen/tuottamisen tarkoitus eli avoimien oppimateriaalien käytön ja arvostuksen lisääminen.

b) Tehtäväkenttien sanoittaminen tavoitteiksi

Kun sanoitat tehtäväkenttiä tavoitteiksi, mieti ainakin seuraavia kysymyksiä:

- Mikä on lähtötilanne tehtäväkentällä?
- Mihin suomalaisen tutkimusyhteisön olisi hyvä edetä tehtäväkentällä muutaman vuoden sisällä? Valikoi tavoitetila, joka on riittävän etäällä lähtötilanteesta (kunnianhimoinen), mutta ei kuitenkaan mahdoton saavuttaa (realistinen).
- Onko ja millä tavoin on todennettavissa, että tavoitetila on saavutettu?
- Onko tavoitteita kyllin vähän vai onko tarpeen yhdistellä niitä?

Esimerkki: Avoimien oppimateriaalien tuottamisessa lähtötilanne oli, että tietoja suomalaisista korkeakouluasteelle tehdyistä avoimista oppimateriaaleista ei ollut kerätty mihinkään, joten niitä käytännön mittausten kannalta ei ollut juuri lainkaan. Määrällistä kasvua pystyttiin nyt mittaamaan juuri avautuneen Avointen oppimateriaalin kirjaston avulla. Pelkkä oppimateriaalien määrän lisääminen ei kuitenkaan tuntunut kyllin kunnianhimoiselta haasteelta, joten tavoitteeseen lisättiin myös niiden laadun parantaminen.

Myös tavoitteiden järjestystä on syytä miettiä. Jos tavoitteiden tehtäväkentät on valittu jonkin prosessin mukaisesti, voi tärkeysjärjestyksen sijaan käyttää prosessin järjestystä, jolloin aikaisemmat tavoitteet ovat edellytyksiä myöhemmille tavoitteille.

c) Toimenpiteiden määrittäminen

Tavoitetta tukemaan määritellään konkreettisia toimenpiteitä, joiden avulla tavoitteet on mahdollista saavuttaa. Toimenpiteisiin on tärkeä kirjata vastuutus, kuka tai ketkä toimenpiteen tekevät. Toimenpiteitä on hyvä kohdistaa tasapuolisesti tutkimusyhteisön eri tasoille, ei kuitenkaan välttämättä saman verran joka tasolle. Tasoja ovat ainakin:

1. kansallinen taso
2. yksittäisen organisaation taso
3. yksittäisen tutkijan tai opettajan taso.

Myös kansallisen tason toimenpiteissä on syytä ilmoittaa vastuutahot (esimerkiksi Kansalliskirjasto, Avoimen tieteen koordinaatio, CSC tai kaikki tutkimusorganisaatiot yhdessä). Vastuutahoja voi yhdellä toimenpiteellä olla useampia.

Pohdi myös toimenpiteiden järjestystä. Toimenpiteet voi järjestää esimerkiksi prosessien mukaiseen järjestykseen (ensin toimenpiteet, jotka ovat edellytyksiä muille toimenpiteille), tutkimusyhteisön tasojen mukaan (kansalliset toimenpiteet ennen yksittäisten organisaatioiden toimenpiteitä) tai toimijoiden mukaan ryhmitellen (rahoittajien toimenpiteet, tutkimusorganisaatioiden toimenpiteet jne.). Tarvittaessa toimenpiteitä voi järjestää useammalla tavalla samanaikaisesti.

Anna toimenpiteille myös aika, johon mennessä se olisi toteutettava, ja huolehdi, että kokonaisaikataulu on johdonmukainen. Erityisesti varhaisempi toteuttamisaika pitäisi antaa sellaisille toimenpiteille, jotka ovat edellytyksiä muiden toimenpiteiden toteuttamiselle.

Avoimen tieteen linjausten kehittämisen aikatauluttaminen

Avoimen tieteen linjaukset hyväksyy Avoimen tieteen ja tutkimuksen kansallinen ohjausryhmä. Ryhmän kokouksia on 6-7 vuodessa. Ohjausryhmä käsittelee myös luonnokset ennen niiden avaamista avoimille kommentoinneille. Linjaukset julkaistaan Vastuullisen tieteen julkaisusarjassa, joka on avoimesti saatavilla.

Linjauksen työvaihe	Aikataulu / DL
Linjaustyöryhmän kokoaminen - avoin ja laajasti levitetty kutsu. Huolehditään kattavasta osallistujien joukosta.	
Linjaustyön rajaaminen ja termien määrittely	
Linjaustyön ensimmäinen luonnos	
Ohjausryhmä käsittelykokous (luonnos lähetetty 2vko aikaisemmin)	

Luonnoksen avoin kommentointi (avoinna 6vko)	
Kommenttien analyysi ja luonnoksen muokkaus	
<i>Ohjausryhmän käsittelykokous (materiaali 2vko aikaisemmin)</i>	
Luonnoksen ja toimenpideohjelman toinen avoin kommentointi (jos tarpeen)	
Luonnoksen lopullinen versio	
<i>Ohjausryhmän hyväksymiskokous (materiaali väh 2vko aikaisemmin)</i>	
linjauksen julkistaminen (4vko työstämiseen)	